

УДК 342:355.45] (477)

СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ, ЩО ДІЮТЬ В УМОВАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Я. Демчина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: zvademch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6060-5667*

Стаття присвячена дослідженню питання системи правових норм, які охороняють права та свободи людини і громадянина в Україні в умовах дії як правового режиму воєнного часу, так і в умовах правового режиму особливого періоду. В цій статті з'ясовано та надано роз'яснення певним правовим колізіям, або неточностями, які існують у галузі права, яке регулює питання національної безпеки та оборони України. Особливу увагу в статті присвячено конституційно-правовим нормам, які обмежуються на час дії правового режиму воєнного стану, роз'яснюється легітимність мети такого обмеження, проводиться порівняння з іншими конституційно-правовими нормами та демонструється взаємозв'язок норм Конституції України до правових норм, які займаються нижче місце в ієрархії нормативно-правових актів. Проаналізовано систему правових норм, які тією чи іншою мірою перетинаються з конституційно-правовими нормами та які спрямовані на забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах оборони України. Для написання цієї статті проаналізовано нормативно-правові акти (в тому числі акти міжнародного права), які становлять частину національного законодавства України в їх логічному та безперервному зв'язку з нормами Основного Закону, надано відповіді на запитання щодо легітимності та необхідності деяких правових обмежень, розкрито питання обмеження права на життя в розумінні статті 3 Конституції України.

Ключові слова: збройна агресія, правовий режим воєнного стану, правові обмеження, система конституційно-правових гарантій, гібридний збройний конфлікт.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2022.74.089>

Вступ. З 2014 року Україна страждає від збройної агресії Російської Федерації, яка 24.02.2022 року перейшла з фази локального гібридного збройного конфлікту до фази повномасштабного неприхованого вторгнення збройних сил та інших військових формувань країни-агресора. Розширення лінії фронту, зростання інтенсивності бойових дій та наближення формату бойових дій до класичного, конвенційного формату ніяк не змінило гібридний статус збройного конфлікту між Україною та Росією.

Враховуючи, що правова дійсність в Україні змінилася під впливом вказаних вище зовнішніх обставин, та те, що права і свободи мільйонів громадян України та інших осіб опинилися під загрозою, виникла необхідність в дослідженні системи правових гарантій, які діють при умовах збройного конфлікту (гібридного чи конвенційного).

Постановка проблеми. Збройна агресія – це проблема, з якою Україна раніше не стикалася. До 2014 року правова система в Україні жодного разу не переходила до правового режиму оборони, що своєю чергою викликало певні колізії при реалізації заходів з національної безпеки та оборони.

Зокрема, суттєвим питанням стали права вимушено переселених осіб, населення в зоні бойових дій, захисту прав та свобод військовослужбовців, порядок застосування зброї та дотримання норм міжнародного-гуманітарного права, спеціальний порядок кримінального процесу тощо.

З 24 лютого 2022 війна в Україні перейшла в нову фазу, охопила все більше територій, стала інтенсивнішою, зачепила значно більше охоронюваним законом прав та свобод, поставила перед Україною нові (в тому числі правові) виклики. Своєю чергою це пов'язано з переходом від правового режиму особливого періоду, до правового режиму воєнного стану.

Метою статті є визначити систему конституційно-правових гарантій та норм права, які існують з метою реалізації названих вище гарантій в умовах оборони України (в тому числі при умовах існування правового режиму воєнного часу).

Виклад основного матеріалу дослідження. Гібридна війна – це війна з поєднанням у застосуванні конвенційної зброї, партизанської війни, тероризму, кібервійни та злочинної поведінки з метою досягнення певних політичних цілей, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які досягаються звичайною війною [1; 24; 27].

Про гібридність збройного конфлікту між Україною та Росією свідчать як цілі, які публічно заявляло військово-політичне керівництво Російської Федерації (фактична зміна влади та зовнішньо-політичного вектору України силовим шляхом), формат вторгнення ЗС РФ (формат спеціальної військової операції, а не оголошення війни) та методи, які використовує РФ для досягнення цих цілей (терористичні акти, викрадення людей, кібер-атаки, активна гіпертрофована військова пропаганда, використання злочинців та найманців з інших країн тощо).

Конституційно-правові норми Конституції України разом з іншими нормативно-правовими актами, які спрямовані на захист прав та свобод людини в умовах гібридного збройного конфлікту, переважно були прийняті з огляду на необхідність забезпечувати права та свободи людини і громадянина в умовах класичної, конвенційної війни. Тобто без урахування можливості відбиття збройної агресії без оголошення військового стану, або з частковим (урізаним) його оголошенням.

Систему конституційно-правових гарантій, що діють в умовах оборони України та функціонування органів, які виступають гарантами закону основних прав та свобод людини і громадян в умовах гібридного збройного конфлікту становлять конституційні норми та принципи, в яких закріплено основні права, свободи й обов'язки людини та громадянина, які безпосередньо або шляхом відсилання до інших нормативно-правових актів регулюють такі права.

У Конституції України є значна кількість норм, спрямованих на захист прав та свобод людини і громадянина в умовах гібридного збройного конфлікту. Зокрема, це норми статей 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України та статей 3, 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65 Конституції України [7; 10; 11].

Незважаючи на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, їхня правова природа не дозволяє детально та предметно визначити процедури захисту та обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. З метою належного нормативного врегулювання таких надзвичайно складних питань, як права та свободи в умовах збройних конфліктів в Україні функціонує ціла система нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію конституційних норм та принципів у цій галузі.

Ця система відповідає класичній правовій ієрархічній структурі, яка визначається як: норми Конституції України – міжнародні нормативно-правові акти, які ратифіковано Верховною радою України, – Закони України – підзаконні нормативно-правові акти.

Аналогічна диференціація нормативно-правових актів, які стосуються усіх без винятку питань у сфері оборони України, викладена в ст. 2 Закону України «Про оборону України», де зазначено що правовою основою оборони держави є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [19].

На мою думку, ключовою нормою Конституції України, спрямованою на захист прав та свобод людини і громадянина в будь-яких умовах, у тому числі в умовах дії правового режиму воєнного стану, є стаття 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції [7].

Фактично ця стаття слугує механізмом захисту ключових прав та свобод людини і громадянина в будь-яких умовах функціонування держави і водночас дає право суб'єктам, уповноваженим на введення правового режиму, воєнного або надзвичайного стану, обмежувати конституційні права та свободи людини і громадянина за наявності легітимної мети та дотримання легальної процедури.

Статті 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України – це статті, в яких закріплені права та свободи осіб та які були обмежені за спеціально встановленою процедурою за результатом введення правового режиму воєнного часу. Вказана процедура регулюється значним об'ємом нормативно-правових актів, ключовим з яких виступає Закон України «Про правовий режим воєнного часу». У статті 8 зазначеного Закону визначено вичерпний перелік заходів правового режиму воєнного стану [7; 21].

Зазначу, що вичерпність цього переліку слугує додатковою гарантією захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах гібридного збройного конфлікту від свавільного розширення заходів правового режиму воєнного часу (і відповідно додаткового обмеження прав і свобод людини та громадянина) шляхом видання підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері.

А тепер пропоную детальніше зупинитися на окремих нормах Конституції України, як ключового нормативного акту в системі правових норм, які закріплюють права та свободи людини і громадянина, та можуть обмежуватися в умовах правового режиму воєнного стану:

Зокрема стаття 30 Конституції України зазначає, що кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [7].

Аналізуючи наведену вище норму Конституції України можна звернути увагу, що в ній немає зазначення про можливість обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи з метою забезпечення завдань національної

безпеки та оборони України. Проте ця норма зазначена в переліку конституційних норм, які обмежуються на період дії правового режиму воєнного часу.

Системно аналізуючи указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», який затверджено Законом № 2102-IX від 24.02.2022 року, можна звернути увагу на те, що вказаний указ видано у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, що є неправильним терміном, оскільки в національному законодавстві України відсутнє поняття «військова агресія», а є поняття «збройна агресія». Вказана юридична неточність хоч і по суті передає легітимну ціль введення в дію правового режиму воєнного стану, проте все-таки залишається юридичною неточністю, що може спричинити негативні наслідки за рахунок правової невизначеності при зазначенні мети введення правового режиму воєнного стану.[11; 17; 19].

Легітимною ціллю обмеження прав, окреслених у статті 30 Конституції України по факту є захист України від протиправного збройного посягання зі сторони РФ, що не належить до переліку легітимних цілей обмеження такого права, які безпосередньо зазначені в статті 30 Конституції України.

У такому випадку може виникнути логічне питання, а як тоді відбувається встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ у житлових приміщеннях, які не належать суб'єктам оборони України, як захід, визначений п. 17 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного часу»? [21].

Відповідь на це запитання можна знайти при аналізі ст. 41 Конституції України. У вказаній статті зазначено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі [7].

Житло чи будь-яке інше володіння особи є об'єктом права власності. Стаття 30 Конституції України встановлює додатковий захист цього права та гарантії його реалізації у сфері житлових відносин. А от ст. 41 Конституції України своєю чергою встановлює порядок роботи та обмеження будь-яких прав, що стосуються права власності на будь-які об'єкти як такого і яке додатково охоплює (регулює) права та свободи, зазначені в ст. 30 Конституції України.

Стаття 31 Конституції України встановлює, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Знову ж в цій нормі відсутнє посилання на можливість її обмеження шляхом введення правового режиму воєнного часу, водночас стаття 31 Конституції України зазначена в переліку статей, які обмежуються указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Ситуація тут аналогічна до описаного вище порядку обмеження права на недоторканість житла чи іншого володіння особи. Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції входить до комплексу прав, які в сукупності становлять так звані «особисті нематеріальні права», які охороняються ст. 32 Конституції України. Згідно з нормами вказаної статті ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [7; 11].

Отже, внесення статті 31 Конституції України до переліку статей, які обмежуються на час дії правового режиму воєнного стану є таким, що відповідає Конституції України навіть у випадку незазначення в самому тексті статті легітимної мети такого обмеження у формі захисту національної безпеки та оборони України. Також зазначу, що системно аналізуючи вичерпний перелік заходів, спрямованих на забезпечення правового режиму воєнного стану, які закріплено в статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного часу», можна дійти висновку, що в цьому вичерпному переліку відсутні заходи, пов'язані з обмеженням права на конфіденційне спілкування [7; 21].

Як зазначалося вище, стаття 31 Конституції України допускає обмеження права на конфіденційне спілкування лише за рішенням суду. Сама процедура такого обмеження визначається відповідно до ситуації, в якій таке обмеження необхідно здійснити. У межах кримінального процесу обмеження права на конфіденційне спілкування (в тому числі при розслідуванні злочинів в військовій сфері та сфері національної безпеки та оборони) відбувається відповідно до норм КПК України, в інших сферах – відповідно до норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Закону України «Про розвідку» у формі оперативно-розшукових та контррозвідувальних справ [7; 9; 20; 22].

Окремої уваги заслуговує стаття 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Аналізуючи вказану норму без контексту та комплексної оцінки з іншими нормами Конституції України може виникнути логічне запитання: «яким чином позбавляти життя осіб, які здійснюють збройне посягання на охоронювані Законом інтереси на території України, якщо і життя представника ворожої армії при формальному трактуванні цієї статті визнається найвищою соціальною цінністю?». Відповідь традиційно наявна в іншій статті Конституції України, а саме в статті 27, відповідно до якої кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань [7].

Стаття 27 Конституції України використовує такий елемент нормотворчої техніки, як слово «свавільно». Тобто сама Конституція України допускає можливість позбавлення особи найбільшої соціальної цінності – її життя та здоров'я, проте зазначає, що таке позбавлення не може бути свавільним.

Свавільля – термін, який має декілька значень:

1. Стан, властивий для влади, котра ніким не контролюється, коли не беруться до уваги бажання та думки інших, відсутність законності, справедливості.

2. Спосіб діяти на власний розсуд, незважаючи на волю й думку інших, ні з чим, і ні з ким не рахуючись, самовладдя, антисоціальний егоїзм, котрий порушує етичні правила [26].

Тобто при переслідуванні легітимної цілі в виді захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань Конституція України допускає можливість позбавлення особи життя та здоров'я у випадку наявності легальної (не свавільної) правової процедури. Такі процедури закріплюють у галузевих законах, як-от: Закон України «Про збройні сили України», Закон України «Про національну поліцію України», Закон України «Про оборону України» та інших законах, в яких закріплений порядок застосування зброї та спецзасобів; у підзаконних нормативно-правових актах, таких як: Статут гарнізонної та вартової служби збройних сил України, бойових статутах ЗС України, службових інструкціях офіційних збройних формувань, тощо; у нормах міжнародного гуманітарного права, які регулюють порядок ведення бойових дій та застосування зброї. Вказані правові норми в сукупності з правовим режимом воєнного часу суттєво розширюють можливості для обмеження права на життя та здоров'я осіб в Україні без фактичного порушення статті 3 Конституції України [7; 15; 16; 18; 19; 23].

Окрім цього, в Конституції України є ще низка статей, які тією чи іншою мірою допускають обмеження закріплених у них прав та свобод людини і громадянина у випадку наявності процедури такого обмеження, яка обов'язково закріплюється Законом.

Це, зокрема, стаття 33 Конституції України, згідно з якою кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлені законом.

Стаття 34 Конституції України, відповідно до якої кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

У статті 39 Конституції України зазначено, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Аналогічна ситуація стосується статті 43 Конституції України, згідно з якою кожен має право на працю, що охоплює можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яку особа виконує

за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан [7].

Вказана норма відсилає нас до п. 2 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в частині можливості запровадження примусової трудової повинності як заходу правового режиму воєнного часу [21].

Стаття 44 Конституції України гарантує, що ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. І водночас з цим закріплює, що порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей, заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Окремо хотів би виділити статтю 53 Конституції України, згідно з якою кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 53 Конституції України фактично не має до забезпечення оборони України в умовах гібридного збройного конфлікту безпосереднього відношення. Але тоді постає питання, для чого її зазначати в переліку статей, які підпадають під обмеження в зв'язку з введенням в дію правового режиму воєнного часу?

Відповідь криється в імперативному характері норм Конституції України. Громадяни України не просто мають право на освіту, а й зобов'язані нормативно-правовим актом найвищої юридичної сили отримувати загальну середню освіту. Тобто у громадян існує імперативний обов'язок отримати середню освіту, а держава своєю чергою бере на себе обов'язок щодо забезпечення реалізації такого права. І якщо держава з об'єктивних причин не може забезпечити належне функціонування системи освіти в зоні бойових дій, то і громадяни України, які проживають у зоні бойових дій фактично позбавлені можливості реалізувати свій обов'язок на здобуття загальної середньої освіти. А тому обмеження статті 53 Конституції України в умовах дії правового режиму воєнного стану має своє логічне підґрунтя в вигляді обмеження саме обов'язку отримувати освіту, а не будь-якого іншого права [7; 10; 11].

Схожа ситуація стосується статті 38 Конституції України, згідно з якою громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Вказана стаття також потрапила в перелік, який підпадає під обмеження на час дії правового режиму воєнного стану. Хоча в самій статті немає посилання на її обмеження для досягнення будь-яких легітимних цілей та способу такого обмеження, проте порядок її реалізації регулюється нормами виборчого законодавства, яка в сукупності зі ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» надає

легальне право обмежувати права та свободи, закріплені в статті 53 Конституції України на час дії правового режиму воєнного часу [7; 21].

Підсумовуючи, зазначу що в Конституції України сформовано дієві та ефективні механізми, спрямовані на захист основних прав та свобод людини і громадянина в умовах гібридного збройного конфлікту. Система правових норм вибудована за логічною та послідовною схемою, в якій норми доповнюють на розкривають одна одну. Система стримування та противаг забезпечує нормальне функціонування державної системи в умовах дії правового режиму воєнного стану та унеможливорює «законне свавілля» зі сторони держави в сторону будь-яких учасників правовідносин в Україні.

Вказані конституційні норми діють як і в умовах правового режиму воєнного стану, так і в умовах «неоголошеного режиму воєнного стану», який фактично існував в Україні до 24.02.2022 року та реалізовувався за допомогою напівмір, тобто оголошення мобілізації, встановлення спеціального порядку місцевого самоврядування, пропускового режиму, комендантської години в Донецькій та Луганській областях, зміни порядку кримінального процесу тощо. На цей час конституційні норми продемонстрували стійку та стабільну роботу, спрямовану на забезпечення прав та свобод людини і громадянина як в умовах правового режиму воєнного стану, так і в умовах збройного конфлікту без введення такого режиму.

Окрім норм Конституції України, в системі конституційно-правових гарантій, спрямованих на забезпечення прав та свобод людини і громадянина, в умовах гібридного збройного конфлікту функціонують й інші нормативні акти, які доповнюють та розкривають безпосередньо конституційні норми та принципи.

За ієрархічною послідовністю після норм Конституції України йдуть норми міжнародного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України.

За сферу захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах будь-яких збройних конфліктів відповідає галузь міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне гуманітарне право складається з міжнародних конвенцій та правових звичаїв (звичасве право війни). Ключовими актами в сфері міжнародного гуманітарного права є чотири Женевські конвенції: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях, Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі, Конвенція про поводження з військовополоненими, Конвенція про захист цивільного населення під час війни та три протоколи до цих конвенцій (два протоколи 1977 року та один протокол 2005 року). Також до сфери міжнародного гуманітарного права можна віднести статут ООН, в окремоті його глави V (функціонування Ради безпеки ООН) та VII (дії в відношенні загрози миру, порушень миру та актів агресії) [2–6; 15; 25].

Вказані міжнародні норми становлять частину національного законодавства України відповідно до статті 9 Конституції України та слугують захистом ключових природних прав людини та громадянина (право на життя та здоров'я, на повагу до людської гідності тощо).

Наступними в ієрархічній послідовності йдуть Закони України. Окрім названих вище Закону України «Про правовий режим воєнного часу» та Закону України «Про оборону України», є ще значна кількість Законів, які тією чи іншою мірою регулюють охорону прав та свобод людини і громадянина в умовах будь-яких збройних конфліктів та які існують у єдиній логічній і послідовній сукупності з названими вище нормами Конституції України та міжнародного гуманітарного права [19; 21].

Особливість норм Законів України на відміну від норм Конституції України полягає в тому, що вони значно гнучкіші, процедура їх прийняття та внесення змін дає змогу оперативно реагувати на зміни в об'єктивній реальності та створювати нормативну базу для правового регулювання цих змін. Окрім цього, Закони дозволяють по-максимуму конкретизувати будь-який предмет правового регулювання, виписати детальні процедури, зазначити принципи тощо. Що в сукупності з досить предметним регулюванням конституційно-правовими нормами суспільних відносин, які стосуються прав та свобод людини і громадянина, створює ефективний механізм регулювання суспільних відносин без ризиків виникнення законодавчого свавілля.

Окрім згаданих вище Закону України «Про оборону України» та Закону України «Про правовий режим військового стану», закони регулюють фактично всі відносини в сфері національної безпеки та оборони України. Кожен суб'єкт забезпечення національної безпеки та оборони України керується в своїй діяльності спеціальним законом, як-от Закон України «Про Збройні сили України», чи Закон України «Про Державну прикордонну службу України». Окремі види діяльності, спрямовані на забезпечення оборони України в умовах гібридного збройного конфлікту, регулюються спеціальними законами, таким як Закон України «Про національну безпеку України», який зокрема захищає права та свободи осіб, які проходять військову службу; Закон України «Про розвідку», який регулює суспільні відносини в сфері розвідувальної діяльності; Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який регулює порядок збирання конфіденційної інформації, що безумовно пов'язано з певним обмеженням законних прав та свобод [13; 16; 17; 20].

Також зазначу, що необхідність вдосконалення нормативної бази в сфері кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини проти безпеки України, призвела до внесення змін у кодифікований закон – Кримінальний кодекс України. Зокрема, Кримінальний кодекс України доповнено статтями 111-1 (Колабораційна діяльність); 111-2 (Пособництво державі-агресору); 114-1 (Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань); 114-2 (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану); 436-2 (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників); 436-1 (Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів) [8].

Кримінальний кодекс України доповнено цими статтями в зв'язку з агресивними діями Російської Федерації та гібридними методами війни, до яких зокрема належить використання завербованої агентури, політичний вплив, пропаганда, використання громадян України для підривної діяльності проти України. Боротьба з цими негативними проявами збройним шляхом суперечить правовій природі Конституції України, а притягнення таких осіб до відповідальності відбувається виключно в порядку кримінального переслідування.

Також Кримінально-процесуальний кодекс України після подій 24.02.2022 року доповнено розділом IX-1 «ОСОБЛИВИЙ РЕЖИМ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО, НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ АБО У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРА-

ЦІЇ ЧИ ЗАХОДІВ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ, ВІДСІЧІ І СТРИМУВАННЯ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА/АБО ІНШИХ ДЕРЖАВ ПРОТИ УКРАЇНИ». Вказаний розділ покликаний нормативно врегулювати прогалини законодавства, які виникли в зв'язку з неможливістю забезпечувати належний кримінальний процес на територіях ведення бойових дій. Це безпосередньо стосується прав та свобод учасників кримінального процесу, які в розумінні статей 61, 62 Конституції України є рівні в своїх правах та свободах з іншими громадянами України.

Найцікавішою новелою вказаного розділу особисто для мене є стаття 616 КК України, яка створила процедуру звільнення особи з-під варту та місць позбавлення волі для виконання завдань з оборони України [7; 9].

Завершують систему нормативних актів, які тією чи іншою мірою містять у собі конституційно-правові гарантії щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах збройного конфлікту, підзаконні нормативно-правові акти.

До них можна віднести, зокрема, акти Кабінету міністрів України щодо питань, які пов'язані з мобілізацією, фінансовим забезпеченням національної безпеки та оборони України, введенням комендантської години та іншими заходами, які тією чи іншою мірою обмежують закріплені в Конституції України права та свободи.

Найяскравішим прикладом підзаконного нормативно-правового акту, який би був спрямований на гарантування прав та свобод людини і громадянина в умовах збройного конфлікту, для мене є «Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України», затверджена наказом Міністра оборони України від 23.03.2017 № 164 [15].

Вказаний акт фактично містить консолідовані норми усього міжнародного гуманітарного права, яке включено до національного законодавства України зі зазначенням суб'єктів, які повинні реалізовувати вказані норми в структурі ЗС України, порядок їх дій, порядок роботи в умовах бойових дій, порядок застосування зброї, ставлення до осіб різних категорій на полі бою, порядок роботи з цивільним населенням, термінологію міжнародного гуманітарного права та інші важливі питання в цій галузі.

Підсумовуючи викладене, зазначу, що на цей час в Україні сформовано цілісну систему конституційно-правових гарантій, спрямованих на забезпечення національної безпеки та оборони України. Ці гарантії охоплюють безпосередньо конституційно-правові норми та нормативні акти нижчої юридичної сили, які покликані конкретизувати та доповнити згадані конституційні норми. Конституція України містить захисні системи та спеціальні норми, які обмежують можливість свавілля та слугують додатковою гарантією забезпечення прав та свобод людини і громадянина. Українське законодавство в сфері забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах збройного конфлікту перебуває в стані постійного розвитку та доповнення. Прогалини систематично дорегулюються, а окремі колізії та прогалини перекриваються конституційними нормами прямої дії, правовими принципами, правовою практикою, аналогіями тощо.

Єдине питання, яке, на мою думку, залишається без належного правового регулювання, є система (а точніше відсутність такої системи) правоохоронних органів, які можуть діяти безпосередньо в зоні бойових дій та які уповноважені на проведення належної фіксації воєнних злочинів, злочинів проти миру та безпеки, злочинів вчинених військовослужбовцями.

Список використаної літератури

1. Війна «гібридна». *Політологічний енциклопедичний словник* (уклад.: Л. Герасіна, В. Погрібна та ін.; за ред. проф. М. П. Требіна). Харків : Право, 2015.
2. Додаткові протоколи 1977 до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
5. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
6. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152.
7. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. (зі змінами № 27-IX від 03.09.2019. *ВВР*. 2019).
8. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2021 № 393/2018. *Офіційний веб-портал Президента України*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>.
11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Голос України*. 24.02.2022. № 37.
12. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. Ст. 385 (зі змінами № 1417-IX від 27.04.2021. *ВВР*. 2021. № 30. Ст. 238).
13. Про державну прикордонну службу України : Закон України. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.
14. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022. *Урядовий кур'єр*. 11.03.2022. № 54.
15. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. *Офіційний вісник України*. 04.08.2017. № 61. С. 180.
16. Про збройні сили України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9. Ст.108 (зі змінами № 912-IX від 17.09.2020).
17. Про національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31 (зі змінами № 1357-IX від 30.03.2021).
18. Про національну поліцію України : Закон України. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/>.
19. Про оборону України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 9 (зі змінами № 1357-IX від 30.03.2021).
20. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
21. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250 (зі змінами № 2396-VIII від 05.04.2018).

22. Про розвідку : Закон України. *Голос України*. 23.10.2020. № 195.
23. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 22–23. Ст. 196.
24. Світова гібридна війна: Український фронт / під голов. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017.
25. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. *Офіційний веб-портал Верховної ради України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
26. Тофтун М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014.
27. Election Shenanigans – Kenyan Hybrid Warfare.

References

1. Viina «hibrydna». (2015). *Politologichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* (uklad.: L. Herasina, V. Pohribna ta in.; za red. prof. M. P. Trebina). Kharkiv: Pravo.
2. Dodatkovy protokoly 1977 do Zhenevskykh konventsii pro zakhyst zhertv viiny 1949. (1998). *Yurydychna entsyklopediia*: [u 6 t.] / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana.
3. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopoloneny. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
4. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
5. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiiakh. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
6. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznaly korabelnoi avarii, zi skladu zbroinykh syl na mori. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152.
7. Konstytutsiia Ukrainy. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 30. (zi zminamy № 27-IX vid 03.09.2019. VVR. 2019).
8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 25–26. St. 131.
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88.
10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.11.2021 № 393/2018. *Ofitsiyni veb-portal Prezydenta Ukrainy*. Retrieved from <https://www.-president.gov.ua/documents/3932018-25594>.
11. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. *Holos Ukrainy*. 24.02.2022. № 37.
12. Pro viiskovy obov'iazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 27. St. 385 (zi zminamy № 1417-IX vid 27.04.2021. VVR. 2021. № 30. St. 238).
13. Pro derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.
14. Pro zahalnu mobilizatsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 69/2022. *Uriadovyi kurier*. 11.03.2022. № 54.
15. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.03.2017 № 164. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 04.08.2017, № 61. S. 180.
16. Pro zbroini syly Ukrainy: Zakon Ukrainy. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, № 9. St.108 (zi zminamy № 912-IX vid 17.09.2020).

17. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy. (2018). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 31* (zi zminamy № 1357-IX vid 30.03.2021).
18. Pro natsionalnu politsiiu Ukrainy: Zakon Ukrainy. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/>.
19. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 9* (zi zminamy № 1357-IX vid 30.03.2021).
20. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
21. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 28*. St. 250 (zi zminamy № 2396-VIII vid 05.04.2018).
22. Pro rozvidku: Zakon Ukrainy. *Holos Ukrainy*. 23.10.2020. № 195.
23. Pro Statut harnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 22–23*. St. 196.
24. *Svitova hibrydna viina: Ukrainskyi front*. (2017) / pid holov. red. V. P. Horbulina. Kyiv: NISD.
25. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii i Statut Mizhnarodnoho Sudu. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
26. Toftul, M. H. (2014). *Suchasnyi slovnyk z etyky*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka.
27. *Election Shenanigans – Kenyan Hybrid Warfare*.

THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL GUARANTEES OPERATING IN THE CONDITIONS OF UKRAINE'S DEFENSE

Ya. Demchyna

*Ivan Franko National University,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: zvademch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6060-5667*

Any war is directly related to a significant restriction of human as well as civil rights and freedoms. The war in Ukraine, which began in 2014 and escalated into a full-scale phase, has become the largest armed conflict on the European continent since World War II. It would seem that significant violations of human rights cannot be avoided with such a scale of armed confrontation but at the same time, the practical side of the issue demonstrates that no actual and systematic illegal decisions had been taken by Ukraine towards any conflict participants and civilians. The above raises a reasonable question: "How did Ukraine, in a very brutal, intensive and large-scale war, avoid the negative legal manifestations that had been inherent in any war for the last hundred years?" It was with the aim of understanding this issue that the article was written.

The paper is devoted to the research of the issue concerning the system of legal norms protecting the rights and freedoms of man and citizen in Ukraine both under the conditions of the legal regime of martial law and a special period. Certain legal conflicts or inaccuracies that exist in the field of law governing the issues of national security and defense of Ukraine are clarified and explained in this study. Particular attention is paid to those constitutional and legal norms that are limited for the duration of the legal regime of martial law; the legitimacy of such restrictions is explained; a comparison with other constitutional and legal norms is made; as well as the correlation between the norms enshrined in the Constitution of Ukraine and inferior legal norms is demonstrated. The article analyzes of system of legal norms, which to some

extent intersect with the constitutional and legal norms and which are aimed at ensuring the rights and freedoms of man and citizen in the conditions of Ukraine's defense. For writing this work, the legal acts (including the acts of international law) that are a part of the national legislation of Ukraine in their logical and continuous connection with the norms of the Fundamental Law are analyzed; answers are provided to the questions as for the legitimacy and the need for certain legal restrictions; the issues of restricting the right to life in the sense of Article 3 of the Constitution of Ukraine are revealed.

This article provides the explanations as for the way the Ukrainian state effectively regulates social relations that exist under the conditions of the legal wartime regime and does not allow arbitrariness on the part of any armed structures, government agencies, organizations and institutions with a special mode of functioning of all state institutions.

It will be useful for reading not only by the persons who were not previously familiar with the system of legal norms governing legal relations in the field of national security and protection in terms of ensuring the rights and freedoms of man and citizen, but also for people informed in this field who have not systematized their knowledge into a single logical system yet.

Keywords: military aggression, martial law, legal restrictions, system of constitutional and legal guarantees, hybrid armed conflict (hybrid warfare).

*Стаття: надійшла до редакції 27.04.2022
прийнята до друку 20.05.2022*